

Ο ΙΔΕΩΔΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ
Ο ΜΕΓΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Ἡ μορφή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κατέχει στό σύνολο τῆς βυζαντινῆς γραμματείας, κοσμικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς, μία ιδιαίτερη θέση. Πράγμα αὐτονόητο, ἀφοῦ ὁ γιός τοῦ Κωνσταντίνου, ὄντας μία πολιτική καί στρατιωτική ἰδιοφυία, κατόρθωσε, μετά τήν περίοδο τῆς Τετραρχίας, νά συνενώσει καί πάλι διοικητικά τό δυτικό καί τό ἀνατολικό τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καί νά κυβερνήσει γιά περισσότερα ἀπό τριάντα χρόνια, ἐπιτυγχάνοντας μέ ρηξικέλευθο τρόπο τομές τόσο στή διοίκηση, ὅπως γιά παράδειγμα ἡ μεταφορά τῆς διοικητικῆς ἔδρας σέ μία νέα πόλη πού ἴδρυσε ὁ ἴδιος καί ἔλαβε τό ὄνομά του, ὅσο καί στό δημόσιο βίο τοῦ ρωμαϊκοῦ *imperium*. Σημαντικότερη μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ ἐπίσημη ἀνακήρυξη τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐλεύθερης θρησκείας, ἀνεκτῆς ἀπό τό Ρωμαϊκό κράτος, πράξη πού νομικά τελέσθηκε μέ τό γνωστό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, τό ὁποῖο βασίσθηκε σέ μεγάλο βαθμό στό Ἔδικτο τοῦ Γαλερίου δύο χρόνια πρίν, τό 311¹. Ἡ πολιτεία του, καταγεγραμμένη κυρίως, στήν μέν ἑλληνόφωνη Ἀνατολή ἀπό τόν πρῶτο χριστιανό ἱστορικό, Εὐσέβιο Καισαρείας²,

¹ Γιά τήν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων πού ἀφοροῦν στήν περίοδο τῆς Τετραρχίας βασικές πηγές συνιστοῦν τά ἔργα τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, γιά τά ὁποῖα γίνεται λόγος παρακάτω, καί τοῦ Λακτάντιου *De mortibus persecutorum*. Γιά τό τελευταῖο βλ. τή σχετική ἀνάλυση τοῦ C. S. Mackay, «Lactantius and the Succession to Diocletian», *Classical Philology* 94 (1999) 198-209 καί τήν πρόσφατη μελέτη τοῦ R. Rees, *Diocletian and the Tetrarchy*, Edinburgh 2004.

² Ἐξαιρετικά μέγανος εἶναι ὁ ἀριθμός τῶν μελετῶν καί ἄρθρων πού ἔχουν γραφεῖ γιά τά ἔργα πού συνέγραψε ὁ Εὐσέβιος γιά νά βιογραφῆσει καί ἐγκωμιάσει τόν Μ. Κωνσταντίνον (*BHG* 361x, 361y καί 361z), ἰδίως μετά τή νεότερη ἐπανέκδοσή τους ἀπό τόν F. Winkelmann. Παραπέμπουμε ἐνδεικτικά στήν πρόσφατη μελέτη τῶν Av. Cameron – St. G. Hall, *Eusebius of Caesarea Life of Constantine*, Oxford 1999, ὅπου μετάφραση καί σχολιασμός τοῦ κειμένου, μέ ἀξιοποίηση τῆς παλαιότερης καί νεότερης βιβλιογραφίας, καθώς καί στίς ἐργασίες τῶν R. Storch, «The “Eusebian Constantine”», *Church History* 40 (1971) 145-155· T. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge – London 1981· ὁ ἴδιος, «Panegyric, history and hagiography in Eusebius’ *Life of Constantine*», R. Williams (ed.), *The making of orthodoxy. Essays in honour of Henry Chadwick*, Cambridge 2002, σ. 94-123· H. A. Drake, «What Eusebius knew: The Genesis of the “Vita Constantini”», *Classical Philology* 83 (1988) 20-38· C. Gutzman, «Bishop Eusebius of Caesarea in his “Life of Constantine”: A Heretic’s Legacy», *Greek Orthodox Theological Re-*

τόν κατεξοχήν βιογράφο καί ἐγκωμιαστή τοῦ Κωνσταντίνου, στή δέ λατινόφωνη Δύση ἀπό τόν Λακτάντιο³, σηματοδότησε τή μεταποίηση, κατά τό προσφυές λεκτικό σχῆμα τῆς καθηγήτριας Ἐλένης Ἀρβελέρ, τοῦ *imperium romanum* σέ *imperium christianum*. Οἱ ἱστορικοί τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, ἀλλά καί τοῦ Βυζαντίου, ἐντοπίζουν στά κείμενα αὐτά, καί κυρίως στό ἔργο τοῦ Εὐσεβίου, τίς πρῶτες διατυπώσεις τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδεολογίας καί τῆς ἐν γένει πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Βυζαντίου⁴, ἐνώ συγχρόνως προσπαθοῦν νά διαχωρίσουν τόν ἱστορικό πυρήνα τῶν γεγονότων ἀπό τίς μεταγενέστερες παραδόσεις, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ὁ Μ. Κωνσταντίνος ἀναδείχθηκε σέ πρότυπο ἀγιότητας γιά τούς διαδόχους του στό θρόνο τῆς Νέας Ρώμης. Αὐτές οἱ παραδόσεις διοχετεύθηκαν μέσα ἀπό βυζαντινούς ἱστορικούς καί χρονογράφους, ὅπως ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης, ὁ Ἰωάννης Μαλάλας⁵ καί ὁ συντάκτης τοῦ *Πασχάλιου Χρονικοῦ*⁶, κυρίως δέ ἀπό τό μεγάλο ἀριθμό ἀγιολογικῶν ἔργων –περί τά 25 τόν ἀριθμό, μερικά ἀνέκδοτα ἀκόμη–, τά ὁποῖα ἐκτείνονται χρονικά σέ ὅλη τή βυζαντινὴ περίοδο, σχηματίζοντας τήν εἰκόνα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὡς τοῦ ιδεώδους χριστιανοῦ αὐτοκράτορα⁷.

Η ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΕΓΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ

Χάρη στίς συστηματικές ἔρευνες καί μελέτες τοῦ Friedhelm Winkelmann, τοῦ ἐκδότη καί τῆς νεότερης κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου *Eis tòn bí-*

view 42 (1997) 351-358· R. Farina, «La *pietas* del servo di Dio Costantino Imperatore. Santità e culto di Costantino Imperatore nella “Vita di Costantino” di Eusebio di Cesarea», F. Sini – P. P. Onida (cur.), *Poteri Religiosi e Istituzioni: Il Culto di San Costantino Imperatore tra Oriente e Occidente*, Torino 2003, σ. 297-304.

³ Βλ. κυρίως T. D. Barnes, «Lactantius and Constantine», *The Journal of Roman Studies* 63 (1973) 29-46· E. DePalma Digeser, *The making of a Christian Empire: Lactantius and Rome*, Ithaca – London 1999.

⁴ Γιά τό θέμα αὐτό ἔχουν γραφεῖ παλαιότερα ἀλλά καί προσφάτως ἀρκετές μελέτες καί ἄρθρα. Βλ. ἐνδεικτικά F. Dvornik, *Early Christian and Byzantine Political Philosophy. Origins and Background*, τ. 1-2, Washington, D.C., 1966· Ch. Pietri, «Constantin en 324: Propagande et Théologie Impériales d’après les Documents de la *Vita Constantini*», Ch. Pietri, *Christiana Respublica: Éléments d’une enquête sur le Christianisme antique*, vol. I, Rome 1997, σ. 253-280· Cl. Rapp, «Imperial Ideology in the making: Eusebius of Caesarea on Constantine as ‘Bishop’», *Journal of Theological Studies* 49 (1998) 685-695· P. Maraval (intr., trad.), *Eusèbe de Césarée, La Théologie politique de l’Empire Chrétien. Louanges de Constantin (Triakontaétérkos)*, Paris 2001· C. Pitsakis, «L’idéologie impériale et le culte de saint Constantin dans l’Église d’Orient», F. Sini – P. P. Onida (cur.), *Poteri Religiosi e Istituzioni: Il Culto di San Costantino Imperatore tra Oriente e Occidente*, Torino 2003, σ. 253-287· G. Dagron, *Emperor and Priest. The Imperial Office in Byzantium*, Cambridge 2003, σ. 127ε.

⁵ Βλ. R. Scott, «The image of Constantine in Malalas and Theophanes», P. Magdalino (ed.), *New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, [Society for the Promotion of Byzantine Studies, 2], Aldershot 1994, σ. 57-72.

⁶ Γιά τίς πηγές τοῦ *Πασχάλιου Χρονικοῦ*, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τό ἔργο τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, καί τήν σχέση του μέ τόν Μαλάλα βλ. στή μελέτη τοῦ Ἀπ. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοί Ἱστορικοί καί Χρονογράφοι*, τ. Α’ (4ος-7ος αἰ.), Ἀθήνα 1997, σ. 585-590.

⁷ «Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Κ. Pitsakis, «Sainteté et Empire», *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi* II.3 (2001) 183, «Le souverain de Constantin, comme le fondateur de l’Empire chrétien, mais aussi comme le saint empereur par excellence, exemple de piété et de justice, protecteur de l’Église et de l’Orthodoxie, à fait de lui le modèle du souverain chrétien orthodoxe».

ον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως πού συνέγραψε ὁ Εὐσέβιος⁸, τόσο γιὰ τὴ συγκέντρωση τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τῶν προμεταφραστικῶν ἀλλὰ καὶ μεταφραστικῶν Βίων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὅσο καὶ γιὰ τὴ διακρίβωση τῶν μεταξύ τους σχέσεων⁹, ἀλλὰ καὶ στὴν κριτικὴ μελέτη ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Alexander Kazhdan ὅλων τῶν παλαιότερων ἐκτιμήσεων γιὰ τὰ σχετικὰ ἱστορικά καὶ ἀγιολογικά κείμενα, μὲ ἐπίκεντρο τὸν βυζαντινὸ ἔννατο αἰώνα¹⁰, διαθέτουμε μίᾶ ἐπαρκὴ εἰκόνα γιὰ τὰ ἀγιολογικά κείμενα πού συντάχθηκαν κατὰ τὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, μὲ ἐπισημάνση μάλιστα τῶν θεωρούμενων ὡς προμεταφραστικῶν κειμένων (BHG 364, 365n, 365z 366 καὶ 366a), καὶ τῆς χρήσης τους ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη γραμματεία αὐτῆς τῆς περιόδου¹¹.

Ἐπιπλέον, στό πλαίσιο τῆς ἐδραιώσεως ἐπιμέρους τμημάτων αὐτῆς τῆς παραδόσεως ἐντάσσεται καὶ ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς κειμένων πού βιογραφοῦν ἢ ἐγκωμιάζουν πρόσωπα, τὰ ὅποια ἐμφανίζονται νὰ διαδραματίζουν κάποιον ρόλο σέ κρίσιμα καὶ οὐσιώδη γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου, ὅπως ἡ βάπτισή του ἀπὸ τὸν πάπα Ρώμης Σίλβεστρο –σέ ἀντιδιαστολὴ μὲ ἄλλες πηγές πού τοποθετοῦν τὴ βάπτισή του στὴ Νικομήδεια ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τῆς πόλεως Εὐσέβιο¹²– ἢ τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων στοιχείων πού συνδέονται μὲ τὴν προβολὴ τῆς εἰκόνας του ὡς τοῦ ἐκλεκτοῦ τοῦ Θεοῦ –δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖος ὁ ἐπανειλημμένος παραλληλισμὸς του ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο μὲ τὸν Μωϋσῆ, τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ἀκόμη καὶ τὸν ἴδιο τὸ Χριστό– καὶ τοῦ προστάτη τῆς Ἐκκλησίας. Τέτοια κείμενα ἀφοροῦν στὴν ἀνακάλυψη καὶ ὑψωση τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ στὴ σύγκληση τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, γεγονότα γιὰ τὰ ὅποια διαθέτουμε, ἐκτός τῶν ἀνω-

⁸ F. Winkelmann, *Eusebius Werke I/1: Über das Leben des Kaisers Konstantin*, [Die griechischen christlichen Schriftsteller], Berlin 1991.

⁹ Τὰ ἄρθρα του σχετικά μὲ τὸν Μ. Κωνσταντίνον ἐπανεκδόθηκαν ἀπὸ τοὺς W. Brandes καὶ J. F. Haldon στὸν τόμο F. Winkelmann, *Studien zu Konstantin dem Grossen und zur byzantinischen Kirchengeschichte. Ausgewählte Aufsätze*, Birmingham 1993. Μεταξὺ αὐτῶν ἐπισημαίνουμε τὰ ἐξῆς: I. «Zur Geschichte des Authentizitätsproblems der “Vita Constantini”» (σ. 187-243), XII. «Ein Ordnungsversuch der griechischen hagiographischen Konstantininviten und ihrer Überlieferung» (σ. 267-284), XIII. «Die älteste erhaltene griechische hagiographische Vita Konstantins und Helenas (BHG Nr. 365z, 366, 366a)» (σ. 623-638), XIV. «Das hagiographische Bild Konstantins I. In mittelbyzantinischer Zeit» (σ. 179-203) καὶ XV. «Die Beurteilung des Eusebius von Cäsarea und seiner Vita Constantini im griechischen Osten» (σ. 91-119).

¹⁰ A. Kazhdan, «“Constantin Imaginaire”: Byzantine Legends of the Ninth Century about Constantine the Great», *Byzantion* 57 (1987) 196-250. Σέ παρεμφερές πλαίσιο κινεῖται καὶ τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ S. Lieu, «From history to legend and legend to history: The medieval and byzantine transformation of Constantine’s Vita», S. Lieu – D. Montserrat (eds.), *Constantine: History, Historiography and Legend*, London 1998, σ. 136-176.

¹¹ Βλ. F. Winkelmann, «Die vormetaphrastischen griechischen hagiographischen Vitae Constantini Magni», *Actes du XIIIe Congres Internationale d’Études Byzantines* (Ochrida, 10-16 Sept. 1961), II, Beograd 1964, 405-414 καὶ τὴν κριτικὴ θεώρησή τους ἀπὸ τὸν A. Kazhdan, ὅ.π., σ. 200-203. Σύντομη παρουσίαση τῶν μεσοβυζαντινῶν Βίων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (BHG 365z, 366, 366a, 364, 365, 365n, 363), ὅπως ὁμαδοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν Winkelmann, γίνεται καὶ ἀπὸ τὸν S. Lieu, ὅ.π., σ. 153-154.

¹² Γιὰ τὴν παράδοση αὐτῆ βλ. σχετικά A. Kazhdan, ὅ.π., σ. 212-215· M. Amerise, *Il battesimo di Costantino il Grande: Storia di una scomoda eredita*, Stuttgart 2005.

νύμων κειμένων καί δύο ἐπώνυμα: τό ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου μοναχοῦ (*BHG* 410), τό ὁποῖο συνεγράφη μεταξύ τοῦ 6ου καί τοῦ 9ου αἰ.¹³ καί τό Ἐγκώμιο τοῦ πρεσβυτέρου Γρηγορίου στούς 318 πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου καί στόν Μ. Κωνσταντῖνο (*BHG* 1431), γραμμένο πιθανότατα στίς ἀρχές τοῦ 10ου αἰ.¹⁴ Σημαντικές ἀναφορές, συντομότερες ἢ ἐκτενέστερες, στό πρόσωπο καί στή μνήμη τοῦ «μακαρίου»¹⁵ Κωνσταντίνου ἀπαντοῦν καί σέ ἀρκετά ἀκόμη ἀγιολογικά κείμενα γιά ἀγίους πού συνδέονται ποικιλοτρόπως μέ τό πρόσωπό του, ὅπως εἶναι μία παραλλαγή τοῦ Μαρτυρίου τοῦ ἀγίου Εὐσιγνίου (*BHG* 639)¹⁶, τό δεύτερο Μαρτύριο τοῦ ἀγίου Ἀρτεμίου (*BHG* 170)¹⁷, ὁ Βίος τῶν ἀγίων Μητροφάνους καί Ἀλεξάνδρου (*BHG* 1279)¹⁸ καί ὁ Βίοι τοῦ πάπα Ρώμης Σίλβεστρου (*BHG* 1628-1634), τό πρόσωπο τοῦ ὁποῖου συνδέεται καί μέ τή λεγόμενη «Κωνσταντῖνεια Δωρεά» («*Constitutum Constantini imperatoris*»)¹⁹.

Ἡ διερεύνηση ὄλων αὐτῶν τῶν κειμένων καί τῶν πηγῶν τους ἀποκαλύπτει τό δαιδαλώδες πλέγμα τῶν μεταξύ τους σχέσεων, ἀλλά καί τήν συστηματική προσπάθεια τῶν συντακτῶν τους νά προσεγγίσουν τίς πηγές τους, εἴ δυνατόν στό σύνολό τους καί μέ κριτικό τρόπο, ὅπως μᾶς ἀποκαλύπτει ὁ ἀνώνυμος συντάκτης ἐνός Βίου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πού χρονολογεῖται στόν 11ο ἢ 12ο αἰώνα (*BHG* 363) στό προοίμιό του: «Τὰ κατὰ τὸν μέγαν ἐν βασιλεῦσι Κωνσταντῖνον πολλοὶ πολλαχῶς ἱστορικοὶ τε καὶ λογογράφοι δι' ὑψηγορίας καὶ ἐπιτάσεως λόγου συγγεγραφότες, οὐκ εὐληπτα καὶ εὐκρινῆ, ἅτε λόγῳ πολλῶ ῥέοντα, τοῖς ἐντυγχάνουσι προῦθηκον... Ἡμεῖς δέ, οἱ τῶν ἔξω μαθημάτων ποσῶς γ' οὖν μετειληχότες, τοῖς ἔνδον δὲ καὶ ἡμετέροις δαψιλῶς ἐμφορηθέντες, ἐπὶ χεῖρας πάντων τὰς βίβλους εἰληφότες, κατὰ τὸ τῆς σοφῆς μελίσεως ὑπόδειγμα, πάντων ἀπανθισάμενοι τὰ κρεῖττω καὶ λυσιτελέστερα, ἀκόμψω τινὶ καὶ ταπεινῶ λόγῳ χάριν ὠφελείας, οὐδὲν οἴκοθεν παρενείραντες, τοῖς βουλομένοις προτεθήκαμεν»²⁰. Ἀπό τό ἀνωτέρω παράθεμα προκύπτει ὅτι ἡ ἀξιοποίηση ὄλων τῶν προγενεστέ-

¹³ Γνώρισε πρόσφατη κριτική ἔκδοση ἀπὸ τὸν J. W. Nesbitt, «Alexander the Monk's Text of Helena's Discovery of the Cross (*BHG* 410)», J. W. Nesbitt (ed.), *Byzantine Authors: Literary Activities and Preoccupations. Texts and Translations dedicated to the Memory of Nicolas Oikonomides*, [The Medieval Mediterranean 49], Leiden – Boston 2003, σ. 23-39. Τὸν προβληματισμό γιά τή χρονολόγησή του βλ. στόν A. Kazhdan, ὁ.π., σ. 199-200.

¹⁴ Βλ. σχετικὰ A. Kazhdan, ὁ.π., σ. 206-208.

¹⁵ Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται γιά τὸν Μ. Κωνσταντῖνο μέ τήν ἀγιολογική ἔννοια πού τὸν συναντοῦμε καί σέ ἀρχαῖα Μαρτύρια, ὅπως αὐτό τοῦ ἀγίου Πολυκάρπου, στόν προμεταφραστικό Βίο τοῦ ἀγίου Παύλου τοῦ Ὁμολογητοῦ (*BHG* 1472a). Βλ. R. Fusco, *La Vita premetafrastica di Paolo il Confessore (BHG 1472a). Un vescovo di Costantinopoli tra storia e leggenda*, Accademia Nazionale dei Lincei 1996, § 4.9, 5.8.

¹⁶ Βλ. A. Kazhdan, ὁ.π., σ. 203-204.

¹⁷ Βλ. A. Kazhdan, ὁ.π., σ. 204-205.

¹⁸ Βλ. A. Kazhdan, ὁ.π., σ. 205-206.

¹⁹ Βλ. τή σχετική παρουσίαση στό ἄρθρο τοῦ S. Lieu, «From history to legend and legend to history: The medieval and byzantine transformation of Constantine's *Vita*», ὁ.π., σ. 136-149.

²⁰ Μ. Γεδεών, «Δύο παλαιὰ κείμενα περὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* ἔτ. Κ', τ. ΚΔ' (1900) 253 § 6'.

ρων πηγῶν μέ ἐπιλεκτικό τρόπο, ἀπέβλεπε στήν οἰκοδόμηση τῆς ἀγιολογικῆς εἰκόνας τοῦ Κωνσταντίνου, πού ἀσφαλῶς δέν δεσμευόταν αὐστηρά ἀπό τά ἱστορικά δεδομένα, ἀφοῦ ἀποσκοποῦσε στό νά ἀναδείξει «τά κρείττω καί λυσιτελέστερα».

Ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ²¹, τό ἐγκωμιαστικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο προβλήθηκε ὁ Μ. Κωνσταντίνος ὡς ὁ πρῶτος χριστιανός αὐτοκράτορας, υἱοθέτησε πιστά τίς ἀρχές πού ἔθεσε ὁ Μένανδρος ὁ Ρήτωρ. Γι' αὐτό καί, ἐκτός ἀπό τή μητέρα του Ἑλένη, πού σέ ὅλα τά κείμενα ἐξαίρεται ὡς ἡ ἰδεώδης χριστιανή Ρωμαία²², καταβλήθηκε σταδιακά καί ἡ προσπάθεια νά ἀνατραπεῖ ἡ εἰκόνα τοῦ Ρωμαίου εἰδωλολάτρη²³ γιά τόν πατέρα του Κωνσταντίνου τῶ Χλωρό, μέ τήν συστηματική προβολή τῆς χριστιανικῆς του εὐσέβειας. Ὁ Κωνσταντίνος –ἡ Κώνστας σέ κάποιες πηγές– χαρακτηρίζεται ὡς «εὐσεβέστατος», ἐχθρός τῶν εἰδώλων, ἀγαθός καί ἀφιλάργυρος. Τό ζήτημα, ὡστόσο, αὐτό φαίνεται πῶς ἐξακολουθοῦσε νά ἀπασχολεῖ τούς βυζαντινούς λογίους ἀκόμη καί κατά τήν πρώιμη παλαιολόγεια περίοδο, ἀφοῦ ἕνας ἀπό τούς παραγωγικότερους συγγραφεῖς ἀγιολογικῶν καί ρητορικῶν ἔργων αὐτῆς τῆς περιόδου, ὁ Κωνσταντίνος Ἀκροπολίτης, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε προστάτη του τόν Μ. Κωνσταντίνου²⁴ καί συνέταξε ἕνα ἐκτενέστατο Ἐγκώμιο πρὸς τιμὴν του, αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά δώσει διευκρινίσεις σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό, ὄντας βέβαιος ὅτι κάποιος θά ἔσπευδαν νά τόν κατηγορήσουν ὅτι ἀπερίσκεπτα χαρακτηρίζει τόν Κώνσταντα στά ἔργα του ὡς χριστιανό²⁵.

ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΓΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Τό πρῶτο καί ἕνα ἀπό τά βασικότερα σημεῖα στά ὁποῖα ἐδράζεται ἡ ἀγιότητα τοῦ Κωνσταντίνου στά μεσοβυζαντινά ἀγιολογικά κείμενα εἶναι οἱ *θεοσημεῖες*, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τήν ἐμφάνιση τοῦ τιμίου Σταυροῦ τῆ νύκτα πρὸ τῆς μάχης τοῦ Δουνάβεως, ὄραμα πού ἐπαναλήφθηκε μεσοῦσης τῆς ἡμέρας, πρὸ τῆς μάχης κατά τοῦ Μαξεντίου, ὅπου μάλιστα τό ὄραμα

²¹ Βλ. Β. Saylor Rodgers, «The Metamorphosis of Constantine», *The Classical Quarterly* n.s. 39 (1989) 235.

²² Γιά τήν ἱστορία καί τίς παραδόσεις σχετικά μέ τό πρόσωπό της καί τήν εὑρεση τοῦ τιμίου Σταυροῦ βλ. J. W. Drijvers, *Helena Augusta. The Mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding of the True Cross*, Leiden 1992.

²³ Γιά τίς ἀντικρουόμενες ἀπόψεις γύρω ἀπό τό ζήτημα αὐτό βλ. τό ἄρθρο τοῦ Μ. D. Smith, «The Religion of Constantius I», *Greek Roman and Byzantine Studies* 38 (1997) 187-208.

²⁴ Βλ. τό σχετικό ἐπίγραμμα τοῦ στήν ὦα τοῦ φ. 220ν τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικα 40, ἀπ' ὅπου ἀρχίζει τό ἐκτενές Ἐγκώμιό του στόν Μ. Κωνσταντίνου: «Ἀκροπολίτης εὐσεβῆς Κυρίου λάτρις / ἔξ ἀξίας δὲ καί μέγας λογοθέτης / ὁμωνυμῶν σοι προσφέρω δῶρον λόγον / σὺ δ' εἰς ἀμοιβὴν εἰς ἀεὶ μου προστάττει» [ἹΑθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', Bruxelles 1963 (φωτ. ἀνατ.), σ. 122].

²⁵ Τό σχετικό κείμενο παραθέτει ὁ ἹΑθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 122-123: «Οἶμαί τισιν ἂν δόξαιμι ἀπερίσκεπτος τὸν τοῦ ἐν ἀγίοις Κωνσταντίνου πατέρα χριστιανὸν εἰπὼν Κώνσταντα ἔν τε αὐτῷ δὴ τῷ πρὸς τὸν ἅγιον ἐγκωμῖω καὶ διαφόροις ἄλλοις μου λόγοις, παρ' οἷς περὶ τοῦδε τὰ τῆς ὑποθέσεως ἀπητήκει διαλαβεῖν· συγχωρὶ γὰρ ἐτέρως περὶ αὐτῶν ἱστορήκασιν...»

συνοδεύεται από θεοφάνεια, κατά την οποία ο Χριστός τον παροτρύνει να χρησιμοποιήσει το σημείο του Σταυρού και τον διαβεβαιώνει ότι μ' αυτό θα κατατροπώσει τους έχθρους του²⁶, αλλά και πώς θα ιδρύσει μία νέα πόλη στην ανατολή, αφιερωμένη στη μητέρα του, τη Θεοτόκο. Ο Σταυρός θα δραματίσει έκτοτε σημαντικό ρόλο στα δρώμενα της βασιλείας του Κωνσταντίνου, όπως η κατατρόπωση του Μαξεντίου και του Λικινίου, με αποκορύφωμα την εύρεση του τιμίου Σταυρού και των λειψάνων του Πάθους στα Ίεροσόλυμα από τη μητέρα του Έλενη και την ανέγερση σημαντικών προσκυνηματικών ναών στους Αγίους Τόπους. Το σχήμα του σταυρού θα επικρατήσει, από τα χαράγματα στις προτομές παλαιών Ρωμαίων αυτοκρατόρων²⁷ ως την καθολική χρήση και εικονογράφησή του στους χριστιανικούς τόπους λατρείας²⁸, με αποκορύφωμα τη συστηματική χρήση του ακόμη και στην άνεικονική τέχνη της εικονομαχικής περιόδου, αλλά και καθ' όλη τη μεσοβυζαντινή περίοδο²⁹.

Ένα δεύτερο σημείο αγιολογικής προβολής του Κωνσταντίνου συνιστά η οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης, σέ συνάρτηση μάλιστα με σημαντικούς ναούς που κατείχαν σημαίνουσα θέση στην ευσέβεια των κατοίκων της Νέας Ρώμης. Οι αγιολογικές πηγές επαναφέρουν στο προσκήνιο το πρόσταγμα του Χριστού κατά την εμφάνισή του στον Μ. Κωνσταντίνο και επισημαίνουν την ιδιαίτερη μέριμνά του για την υλοποίηση της παραγγελίας ιδρύσεως μίας πόλης αφιερωμένης στη Θεοτόκο. Αξίζει στο σημείο αυτό μία σύντομη παρέκβαση για να επισημανθεί η αρχική επιλογή της Θεσσαλονίκης ως της πόλης όπου ο Κωνσταντίνος θα μετέφερε το διοικητικό κέντρο του Ρωμαϊκού κράτους. Οι σχετικές αναφορές των μεσοβυζαντινών Βίων του εξαιρούν, δίκην ρητορικού έγκωμιού, την πόλη, διατυπώνοντας ένα σύντομο έπαινο του κάλλους της³⁰, έπαινο που απ' όσο γνωρίζουμε έχει

²⁶ Από την πλούσια, παλαιά και νεότερη βιβλιογραφία βλ. Α. Kazhdan, ό.π., σ. 218-225· Μ. DiMaio – J. Zeuge – M. Zotov, «Ambiquitas Constantiniana: The Caeleste Signum Dei of Constantine the Great», *Byzantion* 58 (1988) 333-360· Ο. Nicholson, «Constantine's Vision of the Cross», *Vigiliae Christianae* 53 (2000) 309-323.

²⁷ Βλ. Ο. Hjort, «Augustus Christianus – Livia Christiana: *Sphragis* and Roman Portrait Sculpture», L. Rydén – J. O. Rosenqvist (eds.), *Aspects of Late Antiquity and Early Byzantium*, [Swedish Research Institute in Istanbul. Transactions vol. 4], Uppsala 1993, σ. 99-112.

²⁸ Για τό θέμα αυτό κλασική παραμένει ή μελέτη του Α. Frolov, *La relique de la Vraie Croix: Recherches sur le développement d'un culte*, Paris 1961. Βλ. επίσης Ν. Thierry, «Le culte de la croix dans l'empire byzantin du VIIe siècle au Xe dans ses rapports avec la guerre contre l'infidèle. Nouveaux témoignages archéologiques», *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 1 (1981) 205-228· J. Moorhead, «Iconoclasm, the Cross and the Imperial Image», *Byzantion* 55 (1985) 165-179· R. Taft – Α. Kazhdan, «Cross, cult of the», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1 (1991) 551-553· L. van Tongeren, *Exaltation of the Cross. Toward the Origins of the Feast of the Cross and the Meaning of the Cross in Early Medieval Liturgy*, Leuven 2000, σ. 1-4 [“The Cross and the feasts of the Cross”].

²⁹ Βλ. Ν. Teteriatnikov, «The True Cross flanked by Constantine and Helena. A Study in the Light of the Post-iconoclastic Re-evaluation of the Cross», *ΔΧΑΕ* 18 (1995) 169-188.

³⁰ Βλ. F. Halkin, «Une nouvelle Vie de Constantin dans un Légendier de Patmos», *Analecta Bollandiana* 77 (1959) 83.5-14: «Καί δὴ κατὰ χώρας καί τόπους ἐρευνῶν τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐπιβαίνει· καί θασάμενος τὰ πρὸς θάλασσαν εὐφυῶς διακείμενα ὄρη τε ταύτης καί πεδιάδας, καί ὡς ἔνυδρον μάλα καί ἀμφιλαφῆ ἔδοξε τουτονί τὸν τόπον πρὸς οἰκείωσιν ἀρέσκειν Θεῷ.

παραμένει σχεδόν άγνωστος στή σχετική βιβλιογραφία πού έξετάζει τίς *laudes thessalonicenses*, κατά τόν προσφυή χαρακτηρισμό του Hunger³¹. Προσδιορίζουν, μάλιστα τήν παρουσία του Κωνσταντίνου στην πόλη πού είχε ήδη επιλέξει ως διοικητική έδρα του ο Γαλέριος, για μία ολόκληρη διετία, κατά τήν όποία επιδόθηκε στην άνοικοδόμηση ναών και άλλων δημοσίων κτιρίων και κοινωφελών έργων. Η μαρτυρία αυτή επιβεβαιώνεται από τή νεότερη άρχαιολογική έρευνα, ή όποία χαρακτηρίζει τόν άρχαίο λιμένα στο νοτιοδυτικό άκρο της πόλεως Κωνσταντίνειο κτίσμα³², ενώ και ένας ναός πού προϋπήρχε του βυζαντινού ναού της 'Αγίας Σοφίας θεωρείται ότι άνεγέρθηκε από τόν Μ. Κωνσταντίνο³³.

Η οικοδόμηση της νέας διοικητικής πρωτεύουσας, της Νέας Ρώμης, στην θέση του άρχαίου Βυζαντίου συνοδεύτηκε από τήν άνέγερση πλήθους ναών, τούς όποιους τά περισσότερα άγιολογικά κείμενα κατονομάζουν: «*Εν τούτοις δε τοίς καιροίς ψκοδόμησεν ο φιλόχριστος βασιλεύς Κωνσταντίνος τόν τε ναόν της άγίας Σοφίας, της άγίας Ειρήνης, των άγιων 'Αποστόλων, του άγιου Μωκίου, του άγιου 'Αγαθονίκου, του άρχιστρατήγου εν τῷ 'Ανάπλω, και του Σωσθενείου*». Τό στοιχείο αυτό προβάλλεται επίσης με πληθωρικό τρόπο, σε σημείο ώστε δεκάδες ναοί όχι μόνον στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στην Ρώμη και σε άλλες πόλεις της 'Ανατολής να διεκδικούν τήν άνέγερσή τους από τόν Μ. Κωνσταντίνο³⁴. Ός συναφής με τό γεγονός της άνοικοδομήσεως της Κωνσταντινουπόλεως καταγράφεται ή τέλεση των έγκαινίων της στις 11 Μαΐου, κατά τό έθος των σχετικών ρωμαϊκών έορτών, πού πολύ ένωρίς μετατοπίζεται σε λειτουργικό-έορτολογικό επίπεδο, με τήν καθιέρωση της έορτής αυτής στο βυζαντινό έορτολόγιο,

Δυσίν οϊν χρόνοις έκείσε διατρίψας και ναούς κάλλει τε και μεγέθει θαυμαστῶς κεκοσμημένους δομήσας, λουτρά τε παμμέγιστα και χαριέστατα κατασκευάσας, αλλά μήν και ύδάτων είσαγωγάς κατά πᾶσαν χρείαν τοίς πολίταις έποχετεύσας, ως είδε λοιμόν επιγιγνόμενον τῷ τόπῳ, διαπονηθείς ταύτην καταλιμπάνει. Τήν ίδια διήγηση επαναλαμβάνει συντετμημένη ή Χρονογραφία του Ψευδο-Συμεών. Βλ. F. Halkin, «Le règne de Constantin d'après la Chronique inédite de Pseudo-Symeon», *Byzantion* 29-30 (1959-1960) 17 § 10.

³¹ Βλ. σχετικά Η. Hunger, «*Laudes Thessalonicenses*», 'Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 'Εορταστικός Τόμος 50 χρόνια (1939-1989), [Μακεδονική Βιβλιοθήκη 75], Θεσσαλονίκη 1992, σ. 99-113. Τά έγκώμια αυτά δέν καταγράφονται στην συνθετική μελέτη των 'Ε. Καλτσογιάννη - Σ. Κοτζάμπαση - Η. Παρασκευοπούλου, 'Η Θεσσαλονίκη στην Βυζαντινή Λογοτεχνία. Ρητορικά και 'Αγιολογικά Κείμενα, [ΚΒΕ/ΒΚΜ 32], Θεσσαλονίκη 2002.

³² Βλ. ένδεικτικά Ε. Γεωργιλᾶ, «Πληροφορίες για τή θαλάσσια όχύρωση της Θεσσαλονίκης στην περιοχή της Πλατείας 'Ελευθερίας», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 1 (2000) 27έ.

³³ Βλ. Κ. Θεοχαρίδου, 'Η 'Αρχιτεκτονική του ναού της 'Αγίας Σοφίας στην Θεσσαλονίκη, 'Αθήνα 1994, σ. 32-34· Εϋτ. Μαρκή, «'Η 'Αγία Σοφία και τά προσκτίσματά της μέσα από τά άρχαιολογικά δεδομένα», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 1 (1997) 54έ. Πρβλ. και 'Α. Μέντζος, «'Αγία Σοφία ή άγιος Μάρκος», *Βυζαντινά* 21 (2000) 583.

³⁴ Έναν έξονυχιστικό κατάλογο των εκκλησιών πού άποδεδειγμένα ή όχι άνήγειρε ο Μ. Κωνσταντίνος, με παράθεση των σχετικών πηγών, βλ. στο άρθρο του G. T. Armstrong, «Constantine's Churches», *Gesta* 6 (1967) 1-9. Για τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, στο θριαμβικό πλαίσιο της 'Εκκλησίας, βλ. Ρ. Krautheimer, «The Constantinian Basilica», *DOP* 21 (1967) 115-140.

ἀλλά καί τῶν ἑορτῶν τῶν ἐγκαινίων σημαντικῶν ναῶν-προσκυνηματικῶν κέντρων στήν Παλαιστίνη³⁵, τή Συρία, τήν Κωνσταντινούπολη καί ἄλλοῦ.

Ἐνα τελευταῖο σημεῖο τό ὁποῖο κατέχει ἐξέχουσα θέση στήν προβολή τῆς ἀγιότητος τοῦ Κωνσταντίνου εἶναι ἡ σύγκληση τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου³⁶, γεγονός μέ τό ὁποῖο ὁ Κωνσταντίνος καθιερώθηκε στή συνείδηση τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἐπισημαίνεται στίς μεσοβυζαντινές πηγές, ὡς προαπιστής τοῦ δόγματος ἔναντι αἰρετικῶν ομάδων, ὅπως οἱ Ἄρειανοί καί οἱ Δονατιστές³⁷, ἀλλά καί τῆς εἰδωλολατρίας. Στήν πραγματικότητα, πέραν τῶν σύντομων ἢ ἐκτενέστερων ἀναφορῶν τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων σέ ὅσα προηγήθηκαν καί ὅσα διημείφθησαν κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς Συνόδου, γνωρίζουμε ὅτι οἱ σχετικές ἐνέργειες τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἶχαν εὐρύτερες ἐπιπτώσεις καί διαμόρφωσαν βασικές συνιστώσες πού ἀκολουθήθηκαν καί κατά τοῦς μετέπειτα αἰῶνες ἀπό τοῦς βυζαντινοῦς αὐτοκράτορες, θεμελιώνοντας μέ τόν πλέον ἀδιαμφισβήτητο τρόπο τήν «ἐλέω Θεοῦ» βασιλεία καί κατοχυρώνοντας τήν αὐτοκρατορική ἰδεολογία στό νέο, χριστιανικό κράτος.

ΤΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΙΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Αὐτή ἡ ἰδεολογία κατέστη μέ τήν πάροδο τῶν αἰῶνων κύριο συστατικό γνώρισμα τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς θεωρίας. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι, δοθείσης εὐκαιρίας, οἱ βυζαντινοί αὐτοκράτορες ἐπεδίωκαν τόν χαρακτηρισμό «Κωνσταντίνος ὁ νέος», πού ὀδηγοῦσε σέ ἐπιθυμητούς συνειρμούς ταύτισής τους μέ τόν Μ. Κωνσταντίνο. Ἔτσι, κατά τήν εἰκονομαχική περίοδο ἕναν τέτοιο προσδιορισμό διεκδίκησε ὁ Κωνσταντίνος Δ΄ ὁ Πωγωνᾶτος, ἀλλά καί ὁ Ε΄, ὁ ἐπικληθεῖς «Κοπρώνυμος», ἐνῶ κατά τήν Ζ΄ Οἰκουμενική Σύνοδο, τό 787, ὁ πάπας Ἀδριανός ἀποκαλοῦσε τήν Εἰρήνη τήν Ἀθηναία καί τόν γιό τῆς Κωνσταντίνου ΣΤ΄, «νέα Ἑλένη» καί «νέο Κωνσταντίνο»³⁸. Ἡ ἀναγωγή αὐ-

³⁵ Γιά τά ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως βλ. τήν κλασική μελέτη τοῦ G. Dagron, *Ἡ Γέννηση μιᾶς Πρωτεύουσας. Ἡ Κωνσταντινούπολη καί οἱ θεσμοί της ἀπό τό 330 ὡς τό 451*, [μτφρ. Μ. Λουκάκη], Ἀθήνα 2000, σ. 33-48. Γιά τίς ἑορτές τῶν ἐγκαινίων βλ. σχετικά Μ. Α. Fraser, *The Feast of the Encaenia in the Fourth Century and in the Ancient Liturgical Sources of Jerusalem*, [Diss.], Durham 1995· Στ. Γουλούλης, «Ρωμαϊκές γιορτές καί ἐγκαίνια χριστιανικῶν ναῶν: Ρώμη-Ἱερουσαλήμ-Ἀντιόχεια-Κωνσταντινούπολη», *Κληρονομία* 34 (2002 <2004>) 53-79.

³⁶ Ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπό τό θέμα αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλη. Βλ. κυρίως τή νεότερη μελέτη τοῦ Kl. Girardet, «Die Teilnahme Kaiser Konstantins am Konzil von Nicaea (325) in byzantinischen Quellen», *Annuario Historiae Conciliorum* 33 (2001) 241-284.

³⁷ Γιά τή στάση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔναντι τῶν Δονατιστῶν βλ. τό πρόσφατο ἔργο τοῦ Ν. Μαγγιώρου, *Ὁ Μέγας Κωνσταντίνος καί ἡ Δονατιστική Ἔριδα. Συμβολή στή μελέτη τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας - Πολιτείας κατά τήν Κωνσταντινεία περίοδο*, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

³⁸ Βλ. ἐνδεικτικά F. Halkin, «Trois dates précisées grace au Synaxaire», *Byzantion* 24 (1954) 14-17· V. Grumel, «Quel est l'empereur Constantin le nouveau commémoré dans le Synaxaire au 3 Sept.?», *Analecta Bollandiana* 84 (1966) 254-260. Τόν ἴδιο προσδιορισμό ἐπιλέγει καί κατά τήν παλαιολόγεια περίοδο ὁ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος. Βλ. Ε. Kountoura-Galake,

τή ἐπιχειρήθηκε νά προσλάβει δυναστικές καταβολές ἕναν σχεδόν αἰώνα ἀργότερα, ὅταν ἐπιχειρήθηκε νά ἐδραιωθεῖ μία δυναστική θεωρία περί καταγωγῆς τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, Βασιλείου Α' ἀπό τόν Μέγα Κωνσταντῖνο, ἀφοῦ στόν Βίο του καταγράφεται ἡ φήμη ὅτι ἡ μητέρα του συγγένευε μέ τόν Μέγα Κωνσταντῖνο («*φήμη γάρ τις διατρέχει οὐ παντελῶς ἀμυδρά ὅτι ἐκ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἔλκειν αὐτήν τήν συγγένειαν*»)³⁹. Ἀλλά καί σέ ἕναν ἀνακρεόντειο ὕμνο «*ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον βασιλέα*», πού ἀποδίδεται στόν πατριάρχη Φώτιο, παραβάλλονται οἱ στρατιωτικές νίκες τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέ «*τὸ πλήθος τῶν τροπαίων*» τοῦ Βασιλείου Α'⁴⁰.

Ἡ Κωνσταντίνεια ἰδεολογία⁴¹ ἐμφανίζεται ἀκόμη ἰσχυρότερη στό πρόσωπο τοῦ ἐγγονοῦ τοῦ Βασιλείου, Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, γιά τόν ὁποῖο, ὅπως ἔχει εὐστοχα ὑποστηριχθεῖ ἀπό τόν Johannes Koder, «ἡ συνωνυμία του μέ τόν Μέγα Κωνσταντῖνο δέν ἦταν γι' αὐτόν κάτι ἐξωτερικό ἀλλά κύριο μοτίβο τῆς αὐτοκρατορικῆς του συνείδησης, τό ὁποῖο ἐνδυναμώθηκε ἀκόμη περισσότερο λόγω τῆς συνωνυμίας τῆς συζύγου του μέ τήν ἁγία Ἐλένη»⁴². Ἀπόγειο αὐτῆς τῆς συνείδησης ἀπετέλεσε ἡ εἰκονιστική ταύτιση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέ τόν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο σέ μία ἐλεφαντοστέινη πτέρυγα τριπτύχου, ἀφοῦ ὁ εἰκονιζόμενος εἶναι μέν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, φέροντας ὅμως τά προσωπογραφικά χαρακτηριστικά τοῦ Πορφυρογέννητου⁴³, ἐνῶ ἰσχυρότατη μαρτυρία γιά τή σύνδεση αὐτή καθίσταται μία ἐλάχιστη γνωστή ἀναφορά τοῦ βασιλικοῦ κληρικοῦ Νικήτα σέ ἐπιστολή του πρός τόν Πορφυρογέννητο. Ὁ Νικήτας, περαίνοντας ὡς αὐτόπτης μάρτυρας τήν ἐξιστόρηση τοῦ θαύματος τοῦ ἁγίου φωτός στό ναό τῆς Ἀναστάσεως τό ἔτος 947, κατακλείει τήν ἀναφορά του στήν ἐμφάνιση ἐνός λαμπροῦ σταυροῦ μέ τήν ἄμεση ἀναγωγή αὐτοῦ τοῦ σημείου στήν παλαιά θεοσημεία τοῦ ὄραματος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου: «*ὁ διὰ σταυροῦ Θεός τὰ νικητήρια δούς τῷ ἐν βασιλεῦσιν ἁοιδήμῳ Κωνσταντίνῳ, τὸ ὁμώνυμον καί ὁ-*

«Constantine V Kopronymos or Michael VIII Paleologos the New Constantine? The Anonymous Encomium of Saint Theodosia», *Σύμμεικτα* 15 (2002) 189 σημ. 24.

³⁹ Πρβλ. Π. Ἀγαπητός, «Ἡ εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου Α' στή φιλομακεδονική γραμματεία, 867-959», *Ἑλληνικά* 40 (1989) 285-322· Α. Markopoulos, «Constantine the Great in Macedonian historiography: models and approaches», P. Magdalino (ed.), *New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, Aldershot 1994, σ. 159-170· ὁ ἴδιος, «Ἡ Βυζαντινὴ Ἱστοριογραφία κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης χιλιετίας», *Βυζαντινά* 22 (2001) 13 σημ. 24.

⁴⁰ F. Ciccolella, «Three Anacreontic Poems Assigned to Photius», *OCP* 64 (1998) 314 ἀρ. Π.81-82.

⁴¹ Γιά τήν Κωνσταντίνεια ἰδεολογία βλ. κυρίως τὰ ἄρθρα τῶν H. Ahrweiler, «Ἁ Κωνσταντῖνος Ζ' Πορφυρογέννητος καί ἡ Κωνσταντίνεια ἰδεολογία», *Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος καί ἡ ἐποχή του* (Β' Διεθνῆς Βυζαντινολογική Συνάντηση, Δελφοί 22-26 Ἰουλίου 1987), Ἀθήνα 1989, σ. 1-4· J. Koder, «Ἁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος καί ἡ σταυροθήκη τοῦ Λίμπουργκ», *ἔ.π.*, σ. 165-170, 182· A. Luzzi, L'«ideologia costantiniana» nella liturgia dell'età di Costantino VII Porfirogenito, *RSBN* n.s. 28 (1991) 113-124.

⁴² J. Koder, «Ἁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος καί ἡ σταυροθήκη τοῦ Λίμπουργκ», *ἔ.π.*, σ. 165.

⁴³ Βλ. σχετικά J. Koder, *ἔ.π.*, σ. 166.

μότροπον δωρησάμενος, τῇ δι' ἀστέρος μηνυθείσῃ ἀγία βασιλεία σου, αὐτὸς καὶ ναοῦ καθυποτάξαι, κραταιώσαι καὶ ἐνισχύσαι, δέσποτα, ἐπὶ παντὸς ἔθνους κεφαλὴν ἐν σοὶ ἀποκαθιστῶν τῆς σιδηρᾶς βασιλείας τὸ κραταίον»⁴⁴.

Μετά τὴν πάροδο τόσων αἰώνων ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος παρέμενε τόσο στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ στὴ ζωὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους πρότυπο ἀγιότητας, εὐσέβειας καὶ δικαιοσύνης⁴⁵, διατηρώντας, μέ τὸ ὄραμα τοῦ ιδεώδους αὐτοκράτορος, ἀκέραιο τὸ ὄραμα τῆς ιδεώδους βασιλείας.

Symeon Paschalidis

THE IDEAL EMPEROR: CONSTANTINE THE GREAT
IN MIDDLE-BYZANTINE HAGIOGRAPHY AND POLITICAL IDEOLOGY

For the Byzantines Constantine the Great was *the* emperor. Being the first roman emperor to establish the Church as a free and official religion in the Roman state and to build the new capital, which took his name, Constantine became the role model for all the byzantine emperors, especially during the middle-byzantine period, when the so-called Macedonian dynasty made systematic efforts to provide the Constantinian ideology and the legend for the origins of the first macedonian emperor, Basil I, from St Constantine himself! Needless to say that the byzantine hagiographical works of this period on St Constantine, both pre-metaphrastic and metaphrastic, cultivate all these characteristics which establish both Constantine's sanctity and, consequently, that of the byzantine emperors who were honoured as saints. Many hagiographical texts on Constantine the Great, Lives, Encomia and Narrations, were written, according to F. Winkelmann and A. Kazhdan, during the middle-byzantine period. His hagiographical image is also provided through some other texts of this period on saints of the constantinian era, such as the Lives of the Pope Silvester and the Patriarchs Metrophanes, Alexander and Paul the Confessor and also of Athanasios of Alexandria. But all of them construct Constantine's sanctity on some basic elements such as the vision of the Cross, his baptism from pope Silvester, the building and the feast of Encaenia of Constantinople, the finding of the true Cross in Jerusalem from his mother Helen, the convocation of the First Ecumenical Council and his pious life. In our paper we examine these main subjects which prove Constantine's sanctity as presented in middle-byzantine hagiography, in relation to those elements which provide the imperial

⁴⁴ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ἱστορία Νικήτα Βασιλικῆς κληρικῆς περὶ τοῦ ἀγίου φωτός, γραφεῖσα ἔτει 947φ, ἐκδομένη μετὰ προλόγου», *Pravoslavnyj Palest. Sbornik* 38 (1894) 1-6. Πρβλ. Σ. Πασχαλίδης, *Νικήτας Δαβὶδ Παφλαγῶν - Τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο του*, [ΚΒΕ/ΒΚΜ 28], Θεσσαλονίκη 1999, σ. 114.

⁴⁵ Βλ. τίς σχετικὲς ἐπισημάνσεις τοῦ Κ. Pitsakis, «Sainteté et Empire», *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi* II.3 (2001) 179-201.

ideology of Macedonian dynasty, i.e. by connecting Basil's I origins with him and even by adopting his prosopographical characteristics for the depiction of Constantine VII in the Limbourg Stavrotheke.